

УДК 130.2

Колесник О. С. Людська та космічна правда в інтерпретації В. Шекспіра / О. С. Колесник // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К. : Міленіум, 2014. – № 1. – С. 3–8.

ЛЮДСЬКА ТА КОСМІЧНА ПРАВДА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. ШЕКСПІРА (НА ПРИКЛАДІ «КОРОЛЯ ЛІРА»)

Человеческая и космическая правда в интерпретации У. Шекспира (на примере «Короля Лира»).

Human and Cosmic Truth in W. Shakespeare's Interpretation (on the example of "King Lear").

Анотація: В статті розглядається інтерпретація міфопоетичного уявлення про єдність та взаємообумовленість буття людини та Космосу, яку надає В. Шекспір в «Королі Лірі». Ці приховані сенси були успадковані автором від традиції, яка передбачала відповідальність людини за стан світу. Подібні уявлення, відкинуті новоєвропейським раціоналізмом, знов набувають актуальності в наш час. Врахування вказаного смислового шару дозволяє поглибити розуміння сенсу шекспірівської трагедії, що може мати як теоретичне, так і практичне, пов'язане зі світоглядною роллю мистецтва, значення.

Ключові слова: інтерпретація, «Король Лір», людина, Космос, міфопоетика, «Спустошена земля», Шекспір.

Аннотация: В статье рассматривается интерпретация мифопоэтического представления о единстве и взаимообусловленности бытия человека и Космоса, которую дает У. Шекспир в «Короле Лире». Эти скрытые смыслы были унаследованы автором от традиции, предполагавшей ответственности человека за состояние мира. Подобные убеждения, отвергнутые новоевропейским рационализмом, вновь обретают актуальность в наше время. Принятие во внимание указанного смыслового слоя позволяет существенно углубить понимание смысла

шекспировской трагедии, что может иметь как теоретическое, так и практическое, связанное с мировоззренческой ролью искусства, значение.

Ключевые слова: интерпретация, «Король Лир», Космос, мифопоэтика, «Опустошенная земля», человек, Шекспир.

Annotation: The article is about the mythopoeic idea of unity and interrelation of the human being and the Cosmic life, and its interpretation given in the text of W. Shakespeare's "King Lear". These deeper senses reflect the vestiges of the ancient belief in the human responsibility for the general state of the world. Such ideas, discarded by the Modern European Rationalism, are re-actualized in our times of the global ecological crisis. Taking into consideration this level of meaning allows us deeper understanding of the tragedy. It can have both theoretical and practical importance, the latter being connected with the outlook-forming role of art.

Key words: Cosmos, interpretation, human being, "King Lear", mythopoeia, Shakespeare, Wasteland.

Постановка проблеми та актуальність. Актуальність обраної теми визначається необхідністю ревіталізувати і частково переосмислити спадщину Шекспіра, яка нерідко розглядається на рівні тиражування кліше сторічної давності, або ж піддається сенсаційним «пере-інтерпретаціям», науковість яких не витримує критики. Одним з важливих сенсів, неявно присутніх в «Королі Лірі» і досі відносно мало досліджених, є питання відповідальності людини за стан не тільки соціуму, але й універсуму. Ця проблематика має особливе значення в умовах сучасної екологічної кризи.

Аналіз публікацій з теми. Інтерес до творів Шекспіра в Україні виник в ХІХ ст.; найбільше наукове значення має доробок І. Франка та М. Драгоманова. Згодом до осмислення шекспірівської спадщини зверталися Д. Вавринюк, І. Ваніна, Б. Князевский, О. Ладигіна, І. Луценко, Л. Миловидова, Н. Модестова, Ю. Новиков, М. Рильський, М. Шаповалова, Т. Якимович та інші. В сучасній Україні Шекспіру присвячені публікації таких дослідників як С. Ватченко, А. Вітченко, М. Кремер, Є.

Млиновський, В. Ніконова, Н. Тарасова. Однак, тема міфологічних витоків та паралелей творчості Шекспіра залишається мало розкритою. **Завданням даного дослідження** Тому завданням нашої статті є дослідження одного з більш «глибоких» смислових рівнів «Короля Ліра», тлумачення якого може суттєво вплинути на розуміння сенсу трагедії.

Виклад основного матеріалу. В шекспірівському «Королі Лірі» - як і в інших п'єсах – людина має, щонайменше, три виміри: психологічний, соціальний та космічний. Кожному з них були присвячені окремі дослідження, однак, деякі важливі аспекти досі залишаються суперечливими, або й просто мало вивченими. В даній статті ми зосередимося на стосунках людини – як особи та як представника соціуму – з універсумом.

Наряду з «Гамлетом», «Король Лір» є вершиною творчості Шекспіра, а як наслідок, і світової драматургії. Неодноразово висловлювалася думка, що метафізична глибина трагедії досягає ступеня невимовності, і це, вкупі з відносно відкритим фіналом, уможлиблює суттєво відмінні прочитання. «Оптимістичні» тлумачення переважали в ХІХ ст., а також в радянському шекспірознавстві. «Песимістичні» – часто в дусі театру абсурду – в західній критиці ХХ ст. До них тяжіють і пострадянські театральні прочитання.

Для більш адекватного судження, слід врахувати «шаруватість» твору, який, з одного боку, сягає надзвичайно архаїчних культурних рівнів, з іншого – стає несподівано актуальним саме в кінці ХХ – початку ХХІ ст.

Найглибший шар тексту відображає британський міфос. Світ Ліра – це узагальнена кельтська/англосаксонська Британія, з якою можуть співвідносити свою історію і сучасні жителя Британських островів. Однак, етнокультура може розглядатися і як самодостатня цінність, і як невід'ємна складова культури усього людства [див. 1, с. 18-28], тож при усій своїй «британськості», «Король Лір» має універсальне значення, яке,

крім іншого, виникає за рахунок його прихованої міфо-архетипної структури.

Шекспірівська трагедія знаходиться на межі міфу та сучасності. Її сюжет має численні фольклорні паралелі, але в ньому очевидним чином відбувається розрив міфопоетичної циклічності та «розпрямлення» історії. К. Ясперс відніс виникнення «осьового часу» до середини I тис. до н.е., але в широкому сенсі, будь-який сутнісний перехід від звичного до нового, психологічно сприймається саме як злам темпорального кола та вихід людини на екзистенційну пряму. Тому для кожного сучасного народу та для кожної людини «осьовий час» є актуальною буттєвою реальністю. Отже, текст, який підіймає таку проблематику, є вічно-актуальним: випрямлення історії можна розглядати і в контексті життя легендарного короля Ліра (I тис. до н.е.), і в контексті елізаветінської Англії з її переходом від традиційного до модерного суспільства, і в контексті теперішньої ситуації «пост-». Наприклад, цілком можливо зв'язати тематику «Ліра» з розпадом СРСР (царства «отців») та початком хаотичних процесів на його руїнах. Проте проблематика трагедії виходить далеко за межі суто людських стосунків.

Образ старого короля, який змагається зі грозою, став свого роду візитною карткою шекспірівської трагедії. Було давно відмічено, що буря в «Лірі» - явище не тільки метеорологічне, але й психологічне і соціальне – тобто, космічне, в античному сенсі цього слова. Але критикою практично не звертається увага на те, що Лір не просто бореться зі стихіями, але й намагається їх *зрозуміти*.

В багатьох культурах по-справжньому велике лихо сприймалося як результат прихованої, але цілком конкретної людської провини, таємниця якої повинна бути розкрита. Подібну ситуацію ми бачимо в історії Едіпа, котрий зобов'язаний розкрити старий злочин, щоб припинити чуму. Те, що король Лір сприймає грозу саме в такому контексті, видно з його пошуків винного. Він перелічує гаданих грішників:

...Кривоприсяжнику і лицеміре,
Прелюбодію, нелюде лукавий,
Що вбивство потаємно замишляв, -
Дрижіть і полотнійте! О, зірвіть,
Людські гріхи, усі свої покрови,
Благайте в грізних суддів милосердя! (ІІІ. 2, М. Рильський)

Вірні супутники Ліра, які намагаються увести його з негоди, просто не розуміють, *що* він каже. Його прозріння поділяє лише Едгар / Бідний Том. В його особі Лір знаходить саме того, кого він шукав – причинний Том кається за всіх. Він постає перед королем в якості одночасно: 1) ще однієї жертви суспільства, 2) «природної людини», і 3) містика, який знає приховане від інших – звідси далі «філософ». Саме його Лір питає про те, що хвилює найбільше: “What is the cause of thunder?”. Традиційно, це питання тлумачили (і перекладали) як прояв суто умоглядної цікавості: «Ну, звідки грім береться?» (ІІІ. 4, М. Рильський), яка своєю недоречністю виказує безумство короля. Однак, в дослівному перекладі питання Ліра звучить як: «Що є причиною грому?». Це – продовження теми пошуку причин розладу: хто винний у настанні хаосу, який виявляється і в стосунках людей і в «неприродних» стихійних явищах? Чиї гріхи викликали бурю, і що тепер робити? В критиці була висловлена думка, що коли Лір називає Едгара «фіванцем», він порівнює його з пророком Тирезієм, який мав порадити Едіпу, як зупинити чуму [2, 132].

Отже, в підтексті трагедії Шекспіра лежить те саме уявлення, що і в трагедії Софокла. Йдеться про єдність людини зі світом, причому не як про бажаний та ідеалізований стан руссоїстської «природності», а як реальний факт відповідальності людини за всезагальний стан речей. Віра в залежність стану світу від людської поведінки існувала в різних культурах: індійській, іранській, грецькій тощо. В кельтській та скандинавській міфологіях йдеться про те, що кінець світу почнеться з порушення людьми моральних заповідей [3, 380], [4, 188]. Міфологічні уявлення про

космічний характер суспільного ладу перейшли в філософські вчення (зокрема, в теорію суспільної справедливості Платона) і, завдяки своїй сумісності з біблійними ідеями, збереглись у християнській Європі, і були відкинуті лише раціоналізмом Нового часу.

Для британського міфосу надзвичайно характерним є уявлення про «Правду» як систему правил, яких повинен був дотримуватися правитель та його народ, щоб забезпечити загальний добробут та родючість землі. Результат недотримання суспільної «Правди» міг уявлятися як миттєве знищення (подібне до загибелі платонівської Атлантиди); однак частіше йшлося про безкінечну виснажливу хворобу землі та її мешканців. В фольклорі багатьох народів, в тому числі й українського, є опис мертвої країни, яку герой має повернути до життя. В британській літературі є спеціальне поняття – Спустошена земля (Wasteland), що в Артурівському циклі пов'язане з темою Грааля. Міфологема Спустошеної землі стала одним з лейтмотивів всієї європейської культури, проявляючись в таких несхожих творах як «Парцифаль» Р. Вагнера та «Володар кілець» Дж. Р. Р. Толкіна.

Шекспір, який жив на чотириста років ближче до живої міфопоетики, напевне, знав цю тему не гірше від сучасних дослідників, і дав їй власну вільну інтерпретацію. Адже всі шекспірівські трагедії починаються з порушення не тільки соціального, але й світового балансу: «час вивихнутий». В «Королі Лірі» ми найбільш наочно бачимо не просто сімейні чи політичні проблеми, а кризу вселенського масштабу. Загального накопичення гріхів достатньо для початку всезагального розпаду, причому ерозії піддаються і людські зв'язки, і моральні цінності, і навіть значення слів. Одне з основних місць дії – пустош (а зовсім не «степ», як у більшості перекладів), семантика якої очевидна. Більш того, вся Британія стоїть на грані перетворення на Спустошену землю; не дарма Г. Козинцев зробив тлом дії пересохлий розтрісканий ґрунт, а П. Брук – замерзлу землю.

Щоб запобігти спустошенню, треба з'ясувати «в чому причина грому», і вирішити цю проблему. Злочини повинні бути розкриті, винні мають спокутувати провину – тільки тоді життя зможе рухатися далі. Розкриття *правди* як об'єктивного, космічного принципу, є обов'язковим для усіх шекспірівських п'єс, але ніде момент істини не виступає настільки чітко, як в «Лірі». Крім того, практично в усіх міфологіях для від-творення Космосу необхідна жертва – адже «із нічого і не вийде нічого» (І. 1, М. Рильський). Часто йдеться про жертвопринесення кращого, що є в народі – його дітей; ця тема повторюється в культурі тисячоліттями: від міфу про Тесея до «Голодних ігор» С. Коллінз. На початку шекспірівської трагедії кандидатів на роль такої спокутної жертви двоє: молодша донька та перворідний син. Саме таким чином можна пояснити *необхідність* загибелі Корделії, яка довго бентежила шекспірологів своєю «непотрібністю». Ще однією потенційною жертвою виступає Едгар, але згодом він бере на себе роль героя, який має повернути Спустошену землю до життя – це він у фіналі приймає владу-як-відповідальність. Характерно, що всі абсурдистські прочитання «Ліри» редукують саме цю сюжетну лінію, зводячи сюжет трагедії тільки до стосунків старого короля та його дочок, які приходять до апокаліптичної руїни.

Деякі радянські критики намагалися оголосити Шекспіра антимонархістом. Але питання зовсім не в подоланні єдиновладдя, а в тому, що трон має займати людина, яка буде дбати не про права, а про обов'язки правителя і підтримувати суспільно-космічну «Правду», тільки вже не в містичному, а в морально-правовому сенсі. Властивості такого ідеального короля перелічуються в «Макбеті», це: справедливість, правдивість, надійність, щедрість, стриманість, милосердя, смиренність, терплячість, мужність тощо. В історії важко знайти монарха, який поєднував би всі ці якості, але одним з сумнівних досягнень Нового часу стає розчарування в самій *можливості* такого правління. Нормою стало зображення повсякденного життя як дистопії, яка може змінитися тільки

на гірше – так, Т. С. Еліот в поемі з цілком традиційною назвою «Спустошена земля» дає вже не попередження, а опис стану речей тут і зараз. На жаль, реальна історія нерідко виправдовує цей песімізм, свідченням чому є Чорнобильська зона – Спустошена земля в серці Європи. Ця тема стає настільки звичною, що навіть постапокаліптична антиутопія – де міфопоетична ідея гріха правителя та його народу приймає форму антропогенної катастрофи, викликаной людським недоумством чи егоїзмом – стає ще одним розважальним жанром. І коли, слухаючи новини, ми намагаємося зрозуміти, *що саме* в цілком реальних природних катаклізмах має антропогенне походження? – ми по суті повторюємо те саме питання Едіпа і Ліра: в чому наша вина і що робити далі? Ще гірше, коли ми таких питань не задаємо – це значить, що «деформація особистості» (див. [5, 92]) зайшла вже занадто далеко.

Однак, в міфо-легендарних першоджерелах стан Спустошеної землі не вважається незворотнім. Сучасному людству теж варто було б перейти від констатації проблеми до пошуків її вирішення, які, зокрема, передбачають формування «нової інвайронментальної парадигми» [6, 264]. І тут текст «Короля Ліра» може дати деякі підказки. Реконструкція імпліцитної світоглядної основи твору показує, що основний комплекс його філософсько-етичних ідей пов'язаний з темою глобальної відповідальності перед собою, іншими, та усім світом. Шекспір показує нам, що людина здатна подолати все. Але для цього вона має прийняти відповідальність, причому вже не тільки за власні дії, як у Софокла, а за дії всіх. У такій здатності «вийти за межі себе» величезну роль займає співстраждання, яке відрізняється від чисто емоційної жалості своїм зв'язком з філософським розумінням людської сутності. Лише маючи внутрішню самостійність, відчуваючи себе людиною, а не функцією, можна по-справжньому розуміти інших. Герої «Ліра» шукають і знаходять космічні закони, які дозволять зрозуміти цей світ та побудувати нові

правила життя в ньому. Один з цих законів має безпосереднє відношення до іншої «античної» теми – катарсису.

В сучасній гуманістиці слово «катарсис» набуло відтінків, відмінних від аристотелівського. Р. Мей визначає його як усвідомлення людської хрупкості, яке викликає більшу доброту до ближніх [7, 206]. В «Королі Лірі» ми знаходимо фразу, яка майже точно співпадає з цим формулюванням. На просте питання «Хто ви?» Едгар визначає себе через здатність до співчуття: «Чоловік, що вмів, // Стражданням навчений і лихом битий, // Бути милосердним» (IV. 6). Переклад М. Рильського, в принципі, вірний, хоча в оригіналі формула водночас чіткіша та двозначніша. Слова «by the art of known and feeling sorrows» можна прочитати і як «завдяки знанню та відчуттю печалей», і як «мистецтво знати та відчувати печалі». Це й є сутність катарсису, тільки з підкресленою етичною (а не естетичною) складовою. На відміну від античної традиції, тут йдеться не про очищення душі від дизгармонізуючих її афектів та повернення до врівноваженого стану, а про радикальне пере-створення людиною себе та свого буття – про преображення «не окремих емоцій, а усієї особистості» [8, 51]. Отже, Шекспір в «Королі Лірі» не тільки приводить глядачів до катарсису, але й осмислює цей феномен та дає його власне формулювання.

Підсумовуючи сказане, можна прийти до **висновків**, що Шекспір в своїх п'єсах, перш за все, в «Королі Лірі», розглядає людину як істоту, особисте та соціальне життя якої має виразний космічний вимір. Її свобода не є сваволею, причому в якості регуляторів поведінки виступає не тільки воля інших людей, або ж існування соціальних інституцій, але й сама природа речей, порушення якої приводить до катастрофічних наслідків. Тому людина повинна знайти можливість подолати власну обмеженість (особистісну, соціальну, родову тощо), навчитися спів-чуттю, і діяти відповідно до осягнення своєї глобальної відповідальності. Як видно з фіналів трагедій, така позиція не гарантує успіху, але надає єдино

можливий шанс. Уявлення про глобальну відповідальність кожного можна зближувати з поглядами екзистенціалістів, однак, прихована філософська основа шекспірівських текстів виказує не тільки соціальний, але й виразно «космічний» характер, що дозволяє її тлумачення в дусі екологічного мислення. Реактуалізація закладених в творах Шекспіра сенсів заслуговує на ретельне подальше дослідження, яке може привести до збагачення філософської та культурологічної думки, а також до принципово нових художніх інтерпретацій відомих текстів. Адже в наш час, коли Спустошена земля може стати страшною екологічною реальністю, важливо побачити в «Королі Лірі» не тільки грізне попередження, але й програму подолання кризи.

Література:

1. Личкова В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
2. Dent J. M. Notes on Shakespeare's King Lear // W. Shakespeare. King Lear. – L. : Everyman, 1993. – P. 4 - 238.
3. Битва при Маг Туиред // Похищение быка из Куальнге ; [Пер. с ирл. С. Шкунаева]. – М. : Наука, 1985. – 495 с.
4. Старшая Эдда // Библиотека всемирной литературы. Серия первая. Том 9. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. – М.: Художественная литература, 1975. – С.181-242.
5. Андрос Є. І. Всезагальне та індивідуальне в культурі за умов глобалізації. // Людина і культура в умовах глобалізації : Збірник наукових статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 85-92.
6. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
7. Мэй Р. Сила и невинность. - М. : Смысл, 2001. – 319 с.

8. Хамитов Н. Освобождение от обыденности: Искусство как разрешение противоречий жизни. – К. : Наукова думка, 1995. – 118 с.